

Б. Ф. БАЄВ,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту психології Української РСР

ШКІЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УЧНІВ

Кожного навчального року вчителі 1—4 класів і класні керівники 5—10 класів складають педагогічні характеристики на своїх учнів. Це передбачено керівними матеріалами про школу, в яких вказується: «Необхідно, щоб характеристика учнів була дійсно педагогічною характеристикою, щоб вона відображала стан розумового, морального та фізичного розвитку учня, показувала його ріст і моральний склад, була насичена фактичним матеріалом»¹.

За своїм змістом характеристика являє собою синтез знань про учня, узагальнення наслідків його виховання й навчання протягом навчального року. Поряд із свідцтвом про успішність вона є своєрідним підсумком роботи школи з даним учнем, показником конкретних наслідків роботи педагогічного колективу на певному етапі розвитку школяра.

Складання учнівських характеристик — важлива і відповідальна справа, якщо зважити на те, що в невеличкому документі повинна знайти своє відображення особистість учня з її позитивними і негативними рисами, з її запитамі, інтересами, здібностями та уміннями.

Як синтез знань про учня, характеристика може бути написана при умові, що вчитель знає свого вихованця. Ступенем обізнаності з кож-

ним окремим учнем і визначається виховна цінність його характеристики.

Вивчення школярів, їх індивідуальних особливостей є однією з необхідних умов успішної роботи самого вчителя. Воно повинно охоплювати поведінку учня, його внутрішній світ (думки, бажання, інтереси і т. п.) і процес навчальної роботи; воно повинно бути систематичним і кваліфікованим.

Використовуючи різноманітні методи вивчення учнів, кращі наші вчителі досягають у цій справі великих успіхів. Ось що говорить з приводу цього вчителька 203 школи Ленінграда В. М. Дементьева: «Я вела спостереження за успішністю дітей як у школі, так і поза нею; була на уроках у всіх викладачів, щоб дізнатися, хто з учнів частіше порушує дисципліну, хто не готує домашніх завдань; проводила бесіди з кожним учителем і з учнями про те, яким предметом більше всього цікавиться кожен учень; проводила анкети читання, влаштовувала культпоходи в кіно і театр, екскурсії до музеїв, готувала виступи учнів на шкільних вечорах і т. п.

Надаючи виключного значення єдиній виховній лінії в школі й дома, я приділяла багато часу вивченню учнів у побуті, в сім'ї. Відвідуючи сім'ї, в бесіді з батьками та учнями і окремо з батьками, з'ясувала домашні умови і взаємовідносини між членами сім'ї, довідувалась про позитивні й негативні сторони характеру учня, його інте-

¹ Див. «Сборник руководящих материалов о школе», АПН РРФСР, 1952, стор. 191.

ресн, стан здоров'я і умови, що його оточують...»¹

Використання різноманітних методів вивчення учнів дало змогу цій вчительці ґрунтовно ознайомитись з кожним школярем і завдяки цьому домогтися високої успішності і дисципліни класу.

Характеристика повинна давати цільне і разом з тим конкретне уявлення про учня. Дійовість і виховна цінність характеристики залежить від того, в якій мірі в ній відбито те головне, що характеризує даного учня в його ставленні до навчання, основні риси його особистості, специфічні особливості його розумового та морального розвитку. Тому при складанні характеристик необхідно не тільки вміло підібрати факти, а й зробити їх аналіз та узагальнюючі педагогічні висновки з них. І навпаки, стверджувальні, узагальнені положення повинні мати достатню фактичну доказовість, обґрунтованість. Необхідно, щоб характеристика розкривала динаміку розвитку учня, зміни в його успішності та поведінці, а також те, чим ці зміни викликані. Нарешті, в ній повинні бути зроблені висновки щодо дальшої роботи з учнем.

З метою полегшення роботи по вивченню учнів та складання їх характеристик наводимо орієнтовну схему вивчення учня та складання його характеристики²:

1. Загальні відомості про учня. Прізвище, ім'я, школа, клас, який рік вчиться у даному класі.

2. Успішність учня. Характеристика конкретних досягнень учня у засвоєнні навчального матеріалу і конкретних труднощів (якщо такі є). Заходи, що вживались для поліпшення успішності учня, та їх результати.

¹ В. М. Дементьева. Из опыта воспитательной работы классного руководителя. Известия АПН РСФСР, Вып. 49, 1953, стор. 319—320.

² Тут подається скорочена і дещо змінена схема, яка розроблена кафедрою психології Київського державного педагогічного інституту.

3. Ставлення учня до навчання. Усвідомлення учнем своїх обов'язків перед школою та відповідальності за їх виконання. Відвідування занять. Навчальні інтереси учня; його позашкільні інтереси. Участь у роботі гуртків. Уважність учня під час уроків. Прояви неухважності, їх причини. Виконання учнем домашніх завдань. Відношення учня до оцінки його роботи, до своїх успіхів і невдач у навчанні.

4. Засвоєння учнем навчального матеріалу, його загальний розвиток. Особливості сприймання навчального матеріалу (швидкість, точність). В якій мірі розвинута спостережливість. Пам'ять учня. Особливості мислення учня (критичність, самостійність, швидкість). Культура мови: багатство словника, граматична правильність і зв'язність мовного процесу. Начитаність учня, його обізнаність з навколишнім життям. Вміння та навички трудової діяльності. Здібності та нахили учня.

5. Громадсько-політична спрямованість учня та його характерологічні риси. Участь у громадській роботі. Ідеали учня, їх зміст і характер. Ставлення до вчителів, до класного колективу. Товариші та друзі учня, зміст і характер товаришування з ними. Виконання учнем правил шкільної поведінки. Емоціональна вразливість учня. Вольові риси: самостійність в роботі, рішучість і наполегливість, ініціативність. Риси характеру: почуття впевненості у власних силах, власної підності, правдивість, самокритичність та ін.

6. Умови життя і праці учня в сім'ї. Умови життя учня в сім'ї. Режим дня. Дозвілля учня. Участь у домашній праці. Як сім'я допомагає школі у вихованні учня.

7. Висновки щодо дальшої роботи з учнем. Загальна оцінка роботи учня, позитивних і негативних в ній сторін. Індивідуальні особливості учня, на які треба зважати в дальшій навчально-виховній роботі з ним. Конкретні за-

ходи, що їх треба здійснити лінією школи і сім'ї для дальшого поліпшення успіхів учня у навчанні.

За цією схемою передбачається вивчення того основного, що характеризує кожного учня: успішності і ставлення до навчання, загального розвитку особистості, її спрямованості та характерологічних рис, умов життя і виховання в сім'ї. В ній передбачаються також висновки щодо перспектив дальшого розвитку учня і відповідної дальшої роботи з ним.

Як же практично реалізуються настанови про складання учнівських характеристик та вимог до них?

Ознайомлення з характеристиками учнів ряду шкіл м. Києва показало, що в цій справі є чимало істотних недоліків. Нерідко характеристики являють собою формальні відписки, поява яких викликана не завданнями виховання та навчання, а вимогами шкільної документації: написані й підписані, вони лежать в особових справах учнів, нікого й нічим не турбуючи.

Візьмемо, наприклад, таку характеристику: «Віктор П. закінчив 6-й клас на 4 і 3. Може вчитись краще, але лінується. Хлопець загалом дисциплінований, живе в культурній, матеріально забезпеченій сім'ї. Багато читає. Цікавиться громадською роботою».

Кому і яку користь може принести ця характеристика? В ній не лише багато чого невістачає, а й сказане не відрізняється належною чіткістю. В чому полягають причини лінощів учня, які саме книжки він читає і що дає для його розвитку читання, який вплив справляє на нього культурна сім'я, чим він цікавиться, що заважає йому подолати лінощі і як у цьому відношенні допомагала йому школа—всі ці дуже важливі для характеристики питання випали з поля зору складача даного документа. Тут немає картини розвитку учня, нічого не говориться про дальшу з ним роботу.

І такі характеристики — явище, на жаль, не виняткове.

Наведемо ще приклад.

«За рік навчання в 7 класі Микола Л. виявив себе вихованим, здібним учнем. Пояснення вчителів слухав уважно. Старанно виконував домашні завдання. Громадською роботою школи цікавився і брав у ній активну участь. До старших і своїх товаришів ставився з належною повагою».

Тут теж немає конкретного матеріалу для судження про певного учня, тому під таку характеристику можна з успіхом підвести більшість учнів не лише окремого класу, а й школи в цілому.

Одним з типових недоліків шкільних характеристик є їх трафаретність, надзвичайна схожість їх за змістом. Наприклад, більшість учнів 7 класу однієї з Київських шкіл характеризується так: «Виявив себе серйозним, вихованим. До навчання ставиться сумлінно. Пояснення вчителя слухає уважно. Акуратно виконує домашні завдання. Читає багато художньої літератури. До старших і своїх товаришів ставиться з належною повагою. Бере активну участь у громадській роботі школи».

В характеристиках учнів цього класу майже не зустрічається педагогічних висновків, немає конкретних фактів і їх психологічного аналізу, нічого не говориться про ставлення учнів до праці, про поведінку поза школою, домашнє виховання. Вони не дають конкретного уявлення про учнів, про їх індивідуальні особливості.

Від самих учителів нерідко можна почути таке: «Ми знаємо відмінників і тих, хто найбільше заважає працювати. Інші ж учні є для нас недиференційованою масою». Цим, очевидно, і пояснюється трафаретність та формалізм у складанні учнівських характеристик.

Правда, іноді в характеристиках можна зустріти і важливі моменти, що стосуються навчання й виховання окремих учнів, їх особистості:

Учениця 4 класу Ніна Г.: «Здібна, могла б вчитись відмінно, але

лінується, буває неуважна на уроках»;

Учень 3 класу Юра Б.: «Важко дається арифметика»;

Учениця 3 класу Оля П.: «Вимагає особливого підходу з боку вчителя та батьків»;

Учень 6 класу Олег Б.: «Міг би бути відмінником у навчанні, але не використав усіх можливостей» і т. д.

Однак таким характеристикам не вистачає аналізу зазначених фактів. Констатуючи, наприклад, що учневі важко дається арифметика, важливо розібратися в причинах цього. Не знаючи, чому саме в учня виникають певні труднощі, неможливо і спрямовувати його на переборення труднощів, ефективно йому допомагати. Відомо, що інколи всі благородні намагання вчителя допомогти учневі не досягають мети саме тому, що вчитель іде до неї сліпо, навіпацки.

Вказівка на те, що учень міг би набагато краще працювати, якби використав усі свої можливості, може бути надзвичайно цінною для вихователя, якщо він знає, про які саме можливості йдеться; навпаки, вона не матиме ніякої педагогічної цінності, якщо її не конкретизувати по відношенню до певного учня. Це ж саме стосується і посилань на те, що учень потребує особливого підходу, має великі здібності, лінується і т. д.

Цінними є ті характеристики, в яких показано розвиток учня, певні зміни в навчанні та вихованні, його ріст, відбиваються наслідки педагогічного процесу. Але і в таких характеристиках трапляються істотні недоліки. Найбільш розповсюджений з них — одне констатування фактів, без виявлення тих причин, якими викликані певні зміни в навчанні та поведінці даного учня.

Ось характеристика учня 4 класу Сергія Д.: «Хлопець здібний, але недисциплінований, дуже неспокійний на перервах. Під кінець навчального року почав краще поводитись, став уважнішим до виконання домашніх завдань...».

Ще один приклад. Учень 6 класу Володимир К. «На початку року не завжди виконував домашні завдання, вчився погано. На уроках був неуважний, розмовляв з товаришами. У другому півріччі різко змінив своє ставлення до навчання. Дисципліна Володі покращала, він почав систематично готувати уроки, зацікавився промадською роботою».

Відзначивши важливий педагогічний факт — крутий перелом у дисципліні та навчанні учня, — вчитель і класний керівник не вказали, яким чином вдалося досягти цих змін.

Вдалою в цьому відношенні може бути така характеристика: «Учень 3 класу Ігор В. з першого ж дня перебування в школі показав себе неорганізованим і недисциплінованим. Багато було з ним конфліктів, було важко знайти до нього підхід. На уроках Ігор ходив по класу, розмовляв з сусідами. Свої знання він не тримав при собі, завжди говорив голосно або шепотів, що заважало в роботі. Серед учнів користувався авторитетом, хоч багатьом з них давав образливі прізвиська. На зауваження про свою поведінку він говорив грубо».

Протягом першої і другої чверті Ігор сидів у класі за окремим столом, поряд з учителем. Я помітила, що мої зауваження в присутності класу він не сприймає. Я стала мовчки записувати всі його вихватки на уроках, а після уроків розбирати з ним його поведінку, намагаючись ближче до нього підійти. Він залишав мене тільки тоді, коли я бачила, що хлопчик зрозумів свої помилки.

Треба сказати, що Ігор має великі здібності, але мало розвинений, бо нічого не читав. Підбираю йому цікаві книжки, привчаю його користуватися шкільною бібліотекою. Доручаю йому очолювати ланку і покладаю відповідальність на нього за заняття й поведінку ланки. Призначаю його лаборантом по підготовці наочних посібників. Всі мої вимоги й доручення Ігор прекрасно розуміє і виконує. Успішність його

помітно поліпшується. Я пішла до батьків і розповіла про його успіхи. Йому це сподобалось. Він намагається бути хорошим, навіть, я б сказала, сам себе ловить на поганих вчинках.

У третій чверті в нього, крім російської письмової, всі п'ятірки. В четвертій чверті і успішність, і поведінка відмінні. Переведений у 4 клас відмінником з похвальною грамотою¹.

Наводимо приклад ще однієї характеристики, в якій вдало показано, як учитель використовує різноманітні засоби боротьби з негативними рисами поведінки учнів і запобігає їх дальшому розвитку.

«Сергій П., учень 5 кл., 1942 року народження, здоровий, рухливий, життєрадісний. Вчиться на «5». Успіхів досягає без помітних труднощів. Допомогає товаришам, але робив це раніше з деякою зарозумілістю і самовдоволенням. На цю сторону поведінки Серьоژی я звернула увагу вчителів, що працювали в даному класі, вела з Серьожею бесіди про безпідставність його зверхності у ставленні до інших учнів, попередила батьків проти надмірного захвалювання Серьожі, яке мало місце в сім'ї. Особливо ж вплинуло на Сергія те, що учень Павло Б., до якого Сергій ставився з найбільшою зневагою, показав на спортивних змаганнях набагато кращі досягнення, ніж Сергій. Це змусило його змінити своє ставлення до Павла й інших товаришів.

Сергій — гарний організатор, уміє виявити власну ініціативу. Протягом року редагував шкільну стінгазету.

Багато читає, переважно про мандрівки та відкриття. Прочитане осмислює. Любить пофантазувати, мріє стати капітаном далекого плавання. Останнім часом почав захоплюватись авіамоделізмом. Улюблений справі віддається гаряче, але ненадовго.

Дорожить честю класу. Ввічливий з дорослими, відвертий, слухняний. Друзів поза школою не має.

Сергій — працюючий, при нагоді допомагає по господарству. Раніше батьки (батько — майстер заводу, мати — домашня господарка) не давали Серьожі майже ніяких доручень по дому, вважаючи, ніби це негативно позначиться на його навчанні, але я довела їм хибність такого ставлення до сина. Зараз Сергій сам пришиває гудзики, прасує свій одяг, розпалює піч і робить все це охоче.

Сергій хлопець здібний, допитливий. Але слід і надалі не допускати проявів його самовпевненості, даючи йому зокрема такі доручення, при виконанні яких він відчував би помітні труднощі. Це навчить його цінувати працю інших. Слід також мати на увазі рухливість інтересів Сергія, щоб згодом на її основі не виникло легковажне ставлення до занять».

Спинимось ще на деяких питаннях, які стосуються психологічної сторони учнівських характеристик. Забезпечення психологічної сторони характеристик, психологічного аналізу зібраного матеріалу має важливе педагогічне значення. Індивідуальність, своєрідність учнів виявляється в їх інтересах, здібностях, емоційно-вольових якостях, особливостях їх темпераменту, характеру тощо. Психологічні особливості учнів позначаються на всій їх діяльності і на них треба зважати.

Без врахування психологічних особливостей школярів неможливо дати їх цілісної характеристики. Але ця цілісність не виключає різноманітності і навіть суперечливості окремих рис особистості. Суперечливість між окремими рисами особистості учня є свідченням складності процесу його розвитку і водночас показником незавершеності його виховання. Тому важливо зрозуміти причини суперечливості між окремими властивостями учня, знайти їх джерело. Це істотно допоможе вчи-

¹ Див. В. М. Экземплярский. Очерки психологии учебно-воспитательной работы в школе, М., 1955, стор. 152—153.

телям при осмисленні дальшої виховної роботи з даним учнем.

Для психологічної характеристики слід відбирати найбільш істотне в особистості учня, найбільш важливе на даному етапі його розвитку. Поверховий перелік окремих (навіть багатьох!) рис може виявитись менш доцільним, ніж розкриття однієї з провідних особливостей поведінки учня.

В характеристиці повинні бути відбиті як слабкі, так і сильні сторони учня, як негативні, так і позитивні. Негативне — це те, проти чого необхідно вчителю енергійно боротись. Але боротьба з негативним може успішно здійснюватись лише через формування позитивного, через уміле використання і дальший розвиток наявних позитивних властивостей учня.

Кілька зауважень відносно при-

значення учнівських характеристик. Практичне значення характеристик в школах недопустимо звужене: вони складаються з єдиною метою — для особових справ учнів. Цього не досить. Добре складена характеристика дає велику користь як тим, хто її складає, так і всьому колективу вчителів даної школи, батькам, самим учням. Характеристика повинна стати робочим документом педагогічного колективу. З її змістом і висновками треба частіше ознайомлювати батьків, що тим самим подасть велику допомогу їм у вихованні своїх дітей. Нарешті, свою характеристику повинен знати учень — вона допоможе йому розібратися в самому собі, усвідомити свої негативні риси. Тільки при такому використанні шкільна характеристика учня відіграватиме належну їй виховну роль.